

УДК 334.732:631.115.8(477.83)

**Свиноус І.В.,
д.е.н., доц., завідувач кафедри
бухгалтерського обліку та аудиту,
Білоцерківський національний аграрний університет**

СУЧАСНИЙ СТАН ФУНКЦІОНУВАННЯ КООПЕРАТИВНИХ ЗВ'ЯЗКІВ В ТВАРИННИЦЬКІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Нині в основу діяльності товаровиробників закладені нові методи господарювання, які ґрунтуються на ринкових відносинах, тому питання інтеграції та кооперації набувають нового змісту і мають велике значення для стабілізації та підвищення ефективності агропромислового виробництва.

Як доводять реалії й досвід провідних країн світу, на сучасному етапі, на відміну від початкових ринкових реформ, які орієнтовані на створення дрібнотоварного виробництва, основна увага приділяється розвитку великих сільськогосподарських підприємств шляхом удосконалення форм їх виробничої й економічної кооперації з підприємствами, що переробляють сировину. Удосконалення економічних взаємовідносин досягається за вертикальної системи кооперації, в якій учасники виробництва, переробки, використання й реалізації продукції м'ясного скотарства об'єднані в одній організаційно-управлінській і економічній системі, яка орієнтована на максимальну ефективність.

У таких кооперативних об'єднаннях, окрім спільного використання високопродуктивної техніки, створюється можливість раціональної організації та управління виробництвом, заборона подвійного оподаткування на вироблену продукцію, здійснення взаємного кредитування на основі лізингових відносин, спрощення взаєморозрахунків. Перевагою таких інтегрованих систем є контроль безпосередніми учасниками за всіма фінансовими й матеріальними ресурсами, що виключає нецільове використання засобів і скорочує втрати. Ефективна інвестиційна політика дозволяє за рахунок централізації фінансових ресурсів усунути найбільше «вузькі» місця у процесі виробництва, переробки й реалізації продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у становлення та розвиток кооперації в Україні зробили українські вчені минулого, передусім: М. Туган-Барановський, А. Жук, К. Коберський, Б. Мартос, К. Паньківський, С. Подолинський, Є. Храпливий, та сучасні вчені: О. Крисальний, М. Малік, В. Зіновчук, Г. Черевко, Ф. Горбонос, В. Гончаренко, Л. Молдаван та ін. Ними розроблено теоретичні засади і досліджено значний фактичний матеріал, на основі чого зроблено відповідні висновки і обґрунтовано низку рекомендацій щодо розвитку кооперації. Але залишаються невирішеними питання формування та функціонування кооперативних зв'язків в галузі тваринництва.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасного стану функціонування кооперативних зв'язків в тваринницькій галузі України та визначення перспектив їх розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. При відродженні вітчизняного тваринництва велике значення відводиться сільськогосподарській кооперації. Низька популярність усіх форм кооперації на селі зумовлена, по-перше, відсутністю початкового капіталу у потенційних співвласників таких підприємств, по-друге, відсутністю спеціальних знань, необхідних для організації та ведення такої справи, по-третє, дискредитація будь-якої ідеї спільної власності сумним досвідом радянських колгоспів.

Відомо, що радянський «кооператив горизонтального типу» у кожному разі зумовлював прояв негативних чинників, з одного боку, селянин втрачав відносну волю дрібного господаря, а з іншого – так і не одержував восьмигодинного робочого дня, твердої зарплати або пенсії по старості, тобто всього того, що надається промисловим робітникам [1, с. 231]. Як не парадоксально, відбувався процес перетворення селянина з характерними для рисами сільського робітника із втратою мотивації до вирощування сільськогосподарської продукції колективному господарстві, оскільки, на його думку, це було нічийне. Разом із тим, концентрувалися реальні ресурси, насамперед, які надходили із колишніх колективних господарств, власна праця, в тому числі родичів на кооперативних неформальних засадах на вирощування сільськогосподарської продукції у власному господарстві, яке на найближчу перспективу залишатиметься основним джерелом надходження продуктів харчування і частково грошових коштів.

Так, у 30-і роки ХХ ст. чинили опір об'єднанню їхніх земель, майна, хоча за даними М. А. Безніна та Т. М. Дімоні в господарствах було сконцентровано найбільше основних засобів усього сільського господарства колишнього СРСР. Так, у 1928 р. – 98%, 1931 р. – 79% [2, с. 123]. Основна причина – це втрата економічної самостійності, а найголовніше – втрата власності на землю. Як вказував М. Д. Кондратьєв: «Селянин відноситься до наділу як до джерела життєво необхідних засобів, володіння яким передбачалося вже самим чинником народження і приналежністю до певної локальної спільності... землеробів. Цей природний за своїм походженням вид привласнення землі і соціальна

основа отримання певної частки в загальному володінні колективу визначалися традицією і звичаєвим правом. Це право на оброблювану ділянку і плоди з нього, а точніше сказати, на працю, вкладену в землю, а не просто на територію із фіксованими межами ...» [3, с. 189].

Дослідженням встановлено, що більшість селян у нинішніх умовах поділяє переконання у необхідності створення сільськогосподарських кооперативних утворень. Так, готовність вступити до кооперативу з переробки продукції ОСГ частіше демонструють респонденти із середнім рівнем доходів. Представники груп із низьким рівнем доходів і порівняно більш заможніших груп рідше заявляють про свою готовність вступити до нього.

Те, що працівники сільськогосподарських підприємств підтримують ідею власної переробки активніше селян в середньому, не дивно: вони частіше є власниками товарних ОСГ. У середньому у власних ОСГ продукцію виробляють не тільки для власного споживання, а й «частково на продаж» 35% працівників сільськогосподарських підприємств і 24% селян в цілому. Водночас, дві третини опитаних селян не обговорювали можливість створення кооперативу по переробці продукції своїх господарств у колі знайомих, сусідів, родичів, тобто сформувати кооператив на базі сільської общини.

За результатами анкетування встановлено, що обговорювали ідею створення кооперативів незначна кількість: близько однієї п'ятої частини всіх опитаних. Але ця частка є достатньою для того, щоб могла виникнути критична маса учасників нового кооперативного руху. Під час опитування селян Київської області, лише 1% респондентів зазначили, що вони є членами кооперативів. Допускають для себе можливість членства в подібному кооперативі приблизно третина учасників опитування, а серед сільськогосподарських працівників – близько половини. Виключають для себе таку можливість теж третина опитаних селян, а серед сільськогосподарських працівників – тільки чверть (табл. 1).

Таблиця 1

Ставлення до ідеї створення кооперативів із переробки залежно від роду занять, % від груп*

Показники	Усі жителі села	Вид заняття			
		Працює в сільськогосподарському підприємстві	Працює не в сільськогосподарському підприємстві	Пенсіонери	Непрацюючі
Я вже член такого кооперативу	1	2	1	1	1
Припускаю	35	49	39	14	42
Виключаю	35	24	35	55	21
Складно відповісти	29	25	25	30	36

Джерело : на основі власних спостережень.

Очевидно, що створення кооперативу і членство в ньому залежать від безлічі обставин. Тривалість від обговорень, розмов про необхідність власних підприємств з переробки сільськогосподарської продукції до конкретних дій велика: переробне підприємство – досить складний і дорогий об'єкт. Але важливо, що ідея таких кооперативів не відкидається і той факт, що приблизно половина працездатного сільського населення допускає думку про вступ до кооперативу з переробки продукції ОСГ, свідчить про перспективність ідеї. Необхідно зазначити, що готовність вступити до такого кооперативу частіше демонструють респонденти із середнім рівнем соціальних ресурсів: ненайзаможніші, що мають середню загальну або середню спеціальну освіту; молодь та представники середньої вікової групи; працівники сільськогосподарських підприємств, безробітні. Представники груп із низьким рівнем доходів (літні селяни, які мали середню освіту) і порівняно більш заможніших груп (що мають вищу освіту, порівняно високі доходи) рідше заявляють про свою готовність вступити до такого кооперативу. Перші відмовляються від гіпотетичного вступу до нього, ймовірно, зі страху перед новою справою і через відсутність товарного виробництва в ОСГ, інші – ймовірно, через те, що вони і без кооперативу можуть вирішувати проблеми переробки і збуту продукції.

Встановлено, що ті, хто допускає для себе можливість вступу до кооперативу, який би займався переробкою продукції їхніх господарств, найчастіше говорили, що вони могли б реалізувати надлишки (8%). Привертає людей і те, що кооператив зможе надати робоче місце, стабільний заробіток (7%). Важливим аргументом багатьом здається і те, що в кооперативі, можливо, закупівельні ціни будуть вищі, ніж у посередників (5%). Згадується також, що при наявності кооперативу не потрібно буде нікуди їздити, що колективом легше вирішувати проблеми, знайомі люди не обдурять (7%).

Ті, хто виключає для себе можливість вступу до такого кооперативу, посилаються на вік і здоров'я (13%); 5% - не тримають особистого селянського господарства. Деякі бачать в ідеї створення таких кооперативів шахрайство (1%). Іншим кооператив не потрібен, тому що вони вже навчилися самостійно вирішувати проблеми переробки і збуту (1%). Є й ті, хто впевнений, що всю сільськогосподарську продукцію має купувати держава; що тільки державні переробні підприємства будуть призначати справедливую ціну (1%).

Припускають, що самостійно візьмуться за організацію кооперативу по переробці продукції особистих селянських і фермерських господарств 11% сільських жителів (серед сільськогосподарських працівників – 16%). Це в три рази менше, ніж частка тих, які заявили, що за певних умов вони вступили б у такий кооператив, якби хтось взяв на себе ініціативу з його створення. Але й 11% – це немало, якщо враховувати, що йдеться про ініціаторську, лідерську позиції. Частіше, ніж в середньому, готові взяти на себе таку ініціативу чоловіки (15%); представники середньої вікової групи (36-54 роки) – 16%; селяни, які мають середню спеціальну або вищу освіту (по 15%). Ймовірно, ці люди вже знайомі з тим, як у селах організуються якісь найпростіші (типу цехів засолювання або олійні) або більш складні переробні підприємства, і тому їм ця справа є нескладною, якщо є гроші для початку такої роботи.

Серед учасників опитування виявилися люди, які висловили готовність взятися за організацію кооперативу по переробці продукції особистих селянських і фермерських господарств; вони обговорювали можливості переробних кооперативних підприємств і труднощі їх роботи. Селяни говорили, якщо такі кооперативні підприємства будуть розвиватися, між ними можливе розділення праці – створення ланцюгів кооперативних підприємств, які пов'язані між собою виробничим циклом: постачання – виробництво – переробка – збут. Нині в середовищі сільських домогосподарств не сформувалися умови для виробничого кооперування. У більшості сільських домогосподарств наявний ресурсний потенціал, який дозволяє здійснювати виробництво сільськогосподарської продукції лише для покриття потреб у продуктах харчування і частково грошових коштах. Як свідчать дані вибіркового обстеження сільських домогосподарств, лише домогосподарства з площею землі понад 1,01 га і більше, мають у користуванні земельну площу для здійснення товарного виробництва. Проте, їх кількість незначна і становить 21,3 % від загальної кількості сільських домогосподарств при середній площі земельної ділянки 3,9 га, але у них сконцентровано до 70,6% земельних угідь, які знаходяться у власності сільських домогосподарств.

Окрім того, залежно від регіонів частка таких сільських домогосподарств коливається від 6,6% у Київській області до 37,6% у Тернопільській. При цьому середній розмір площі землекористування у 2008 р. у цієї категорії сільських домогосподарств коливався від 1,81 до 17,94 га. Більшість високотоварних особистих селянських господарств орендують земельні ділянки в інших домогосподарств. Так, частка земельних паїв та орендованих земельних ділянок у загальній площі домогосподарства коливається залежно від регіонів від 13,6 до 88,8%. Саме ця категорія має найбільшу питому вагу домогосподарств, у наявності технічні засоби – 25,2% від загальної кількості таких. Як свідчать результати опитування господарів сільських домогосподарств, майже всі вони негативно ставляться до об'єднання з іншими домогосподарствами у виробничий кооператив, оскільки це призведе до формування бюрократичного апарату управління та недоцільних витрат на його утримання. Проте, найголовніше – втрачається в розумінні селянина поняття «власності». Власник високотоварного особистого селянського господарства бере на себе повністю ризики виробництва і реалізації вирощеної в особистому селянському господарстві сільськогосподарської продукції та щодо інвестування грошових коштів у своє виробництво. В умовах зняття мораторію на продаж земельних ділянок він може розширити площу землекористування до потрібних йому розмірів. Нині для більшості особистих селянських господарств існує не проблема виробництва, що вимагає концентрації людських і матеріальних ресурсів, а проблема збуту. Саме це може вирішити вертикальна кооперація, через створення переробних підприємств, закладів торгівлі, систем оптових і роздрібних продовольчих ринків, кредитних спілок на кооперативних засадах.

Як відзначає Теодор Шанін у праці «Кооперація і колективізація»: «Стихийний розвиток селянських господарств в умовах ринкової економіки веде, скоріше, до суспільного поділу праці «по вертикалі», тобто до спеціалізації. У рамках програми вертикальної кооперації повинна одержати визнання й підтримку загальна тенденція до суспільного поділу праці й спеціалізації, але при цьому нові види послуг потрібно передати в руки кооперативних організацій, які стануть керуватися винятково інтересами своїх членів. Такі кооперативи будуть сприяти підйому сільського господарства й у той же час не допустять експлуатації селян як капіталістами, так і державною бюрократією.

Крім того, вертикальна кооперація покликана забезпечити більш гнучке вирішення проблеми оптимізації розміру господарств («теорія диференційованих оптимумів»). Різні галузі сільськогосподарського виробництва можна розділити на різні категорії: ті, де оптимальне залучення працездатного населення декількох сіл (в іншому випадку – одного села), і такі галузі, з розвитком яких найкраще впораються окремі сімейні господарства. Подібна кооперація, а саме комбінація великих і дрібних господарських форм, гарантує вихід на оптимальні рівні виробництва, що принесе максимальну користь як її членам, так і народному господарству в цілому. Якщо події будуть розвиватися відомим і прийнятним для селян чином, обіцяючи очевидні й прямі вигоди, то можна не сумніватися, що запропоновані перетворення знайдуть підтримку на селі» [1, с. 345].

Неможливість для багатьох продати або переробити продукцію своїх господарств – одна із актуальних проблем на селі. Сільськогосподарські товаровиробники розуміють, що для створення кооперативів головне – ініціатива самих селян. Але учасники опитування розуміють, що більшість

селян, навіть об'єднавшись, не зможуть вирішити всі пов'язані з організацією переробних підприємств проблеми. Без державної підтримки, переконані учасники опитування, такі підприємства не створити: потрібні проекти, капіталовкладення на введення в дію переробних потужностей, інфраструктура технічної та економічної підтримки.

Проблема створення кооперативних переробних підприємств і сховищ виробленої сільськогосподарської продукції (холодильників, елеваторів) – не лише у відсутності грошей і проектних розробок (хоча саме про це найчастіше говорять селяни), а й у тому, що ідея кооперації залишається скомпрометованою минулим і нинішнім досвідом спілкування із скупниками сільськогосподарської продукції. Останні часто працюють під вивіскою споживчих кооперативів, але діють як неорганізовані перекупники. Товаровиробники не можуть утримувати сільськогосподарських тварин (відсутність приміщень, потреба в оборотних коштах), що призводить до реалізації за заниженими цінами.

Кооперативи за підтримки фахівців могли б акумулювати ресурси і, якщо не конкурувати з великими агропромисловими утвореннями, то хоча б отримати свою нішу у виробництві та реалізації сільськогосподарської продукції. Проблема створення кооперативних переробних підприємств – не тільки у відсутності грошових коштів і проектних розробок (хоча саме про це найчастіше говорять селяни), а й у тому, що ідея кооперації скомпрометована минулим і нинішнім досвідом спілкування зі скупниками сільгосппродукції.

Як свідчить практичний досвід функціонування кооперативів, найбільш ефективним є кооперативні об'єднання дрібних виробників у галузі скотарства. «Скотарство завжди представляло сильну сторону великих господарств», – як зазначає Чупров. «Одна з важливих переваг великого землеробства полягає в можливості приєднання до нього виробництв, що переробляють його продукти», – продовжує викривальний марксистську помилку кадетський професор. Щоб мати «вигоди великого землеробства», дрібний землероб організовує кооперативне масловиробництво, сироваріння й т. д. [4, с. 239].

Дослідженням встановлено, що у провідних країнах світу набула широкого розвитку кооперативи. Так, сільськогосподарські кооперативи в м'ясній галузі Франції об'єднані в Національну Федерацію Худоби і М'яса (FNCBV), куди входить 370 кооперативів, що об'єднують 130 000 фермерів [5, с. 23].

Зазначимо, що м'ясні кооперативи займають 36% національного виробництва яловичини, 23% баранини і 50% виробництва свинини. Територіальний розподіл кооперативної м'ясної промисловості є нерівномірним. Переважна частина кооперативного виробництва і переробки м'яса розміщена у двох регіонах Заходу – Бретань і Землі Луари. Так, Бретань концентрує більше половини всіх зайнятих у кооперативній м'ясній промисловості (3,5 тис. чоловік із 7 тис. зайнятих у галузі).

У Франції у виробництві м'яса ВРХ зайнято близько 260 тис. господарств, із них 150 тис. господарств спеціалізуються на вирощуванні ВРХ м'ясного напрямку. Загальне поголів'я м'ясної ВРХ складає близько 20 млн голів. Франція є найбільшим виробником яловичини в ЄС (24,5% всього виробництва ЄС) [6].

На відміну від зернової і молочної галузей, галузь скотарства та свинарства відрізняється набагато меншою одноманітністю своєї вертикальної організації. Вертикальна інтеграція і утворення крупних переробних підприємств у країні розпочато набагато пізніше, ніж у молочному виробництві. М'ясний сектор тривалий час був одним із найконсервативніших і традиційних секторів у сільському господарстві Франції, із пануванням архаїчних ринкових відносин: велика кількість перекупників і посередників, що скуповують у фермерів худобу, велика розпиленість і дрібні розміри переробних підприємств (перш за все боєнь), традиційні ринки худоби. Дотепер близько чверті всієї худоби реалізується на спеціальних ринках, які поширені в районах традиційного скотарства (Лімузен, Шароле). У забої худоби досі велике значення мають муніципальні бійні (210 муніципальних боєнь забезпечують 35% забою худоби) [7, с. 55].

Недостатня структурна організація м'ясного сектора перешкоджає розвитку контролю над якістю усередині галузі, який передбачає дослідження походження продукту аж до ферми, на якій були вирощені тварини. Об'єднання виробників і м'ясні кооперативи можуть слугувати засобом поліпшення структурної організації галузі. Кооперативи вкладають засоби у будівництво крупних боєнь (дрібні бійні відрізняються дуже низькою рентабельністю), а також в переробку м'яса і його збут під особливими торговими марками.

Особливістю м'ясного сектора є наявність в ньому такої специфічної форми кооперації як об'єднання виробників. Вони почали створюватися з 1962 р. з метою організації ефективного збуту худоби і позбавлення влади численних перекупників. Нині в секторі м'ясної ВРХ діє 83 об'єднання виробників. До них входять 75 000 фермерів і зайнято близько 1,5 тис. найманих робітників. Ці об'єднання відповідають за реалізацію 33% биків і 52% телят [8, с. 56].

Зазначено, що об'єднання виробників збувають вирощених тварин на приватні, або кооперативні бійні. Так, 27 кооперативних підприємств по забою худоби і переробці м'яса відповідають за 43% національного виробництва м'яса і забезпечують зайнятість 18 000 найманих робітників. На м'ясні кооперативи припадає 36% забою ВРХ і 34% експорту яловичини.

Нині об'єднання виробників виконують багато функцій, по суті, забезпечуючи тваринницькі господарства всім необхідним для їх ефективної роботи, зокрема: транспортування і реалізацію свиней; технічні консультації; курси підвищення кваліфікації; ветеринарне обслуговування; генетичні

дослідження і племінна справа; будівництво виробничих споруд; кредит для розширення виробництва.

Доречно зауважити ту обставину, що основоположники кооперативного руху в Росії звертали особливу увагу на розвиток виробничої кооперації в сільському господарстві. «Велика земельна революція повинна бути обговорена і оцінена з двох різних точок зору – з точки зору соціальної справедливості і з точки зору розвитку продуктивних сил. Знищення великого сільськогосподарського виробництва створює небезпеку зниження продуктивності сільського господарства. Місце великого капіталістичного виробництва могло б зайняти велике кооперативне сільськогосподарське виробництво. Це було б найбільш бажаним розв'язанням сільськогосподарської кризи» [3, с. 211]. М. Д. Кондратьєв, застерігаючи від значного подрібнення господарства, вважав, що опорою розвитку села повинні стати міцні селянські господарства.

Інша гостра проблема – як залучити сільських жителів в обслуговуючі кооперативи. При вступі в кооперативне об'єднання власник земельного чи майнового паю повинен сплатити податок з доходів фізичних осіб, згідно з чинним законодавством він становить 15%. Ставши членом кооперативу, людина платить за послуги, які йому надає ця організація, а кооператив – податок на прибуток. Відповідно до прийнятого Верховною Радою Податкового кодексу, сільськогосподарські кооперативи будуть обкладатися податками як юридичні особи.

Висновки з проведеного дослідження. У багатьох країнах кооперативи стають ключовими гравцями ринку і мають власні переробні потужності. Країни-члени ЄС, Сполучені Штати Америки, Канада та інші давно вирішили проблему збуту продукції, виробленої у фермерських господарствах. На умовах кооперації була створена повноцінна постачальницька, заготівельно-збутова мережа, налагоджені взаємовигідні відносини з харчовою та переробною промисловістю, торгівлею. Значного прогресу в діяльності обслуговуючих кооперативів уже досягли Білорусь і Росія.

Вважаємо, що основними постачальниками тваринницької продукції традиційно повинні залишатися високотоварні механізовані ферми сільськогосподарських підприємств різних форм господарювання, слід підкреслити, що перетворення дрібних присадибних господарств споживчого типу в кооперативні формування товарних ОСГ, включених за допомогою інтеграційних зв'язків у виробничу систему високотоварних господарств, сприятиме збільшенню виробництва і ступеня товарності тваринницької продукції господарств населення.

Бібліографічний список

1. Шанин Т. Великий незнакомец: крестьяне и фермеры в современном мире / Т. Шанин. – М. : Прогресс-Академия, 1992. – 428 с.
2. Безнин М. А. Капитализация в российской деревне в 1930-1980-х гг. / М. А. Безнин, Т. М. Димони. – М. : ЛИБРОКОМ, 2009. – 178 с.
3. Кондратьев Н. Д. К вопросу об особенностях русловий развития сельского хозяйства СССР и их значение. Служебная записка от 8 октября 1927 г. / Н. Д. Кондратьев // Известия ЦК КПСС. – 1989. – № 3. – С. 187-214.
4. Чупров А. И. Мелкое земледелие и его основные нужды / А. И. Чупров. – Берлин : «Слово», 1921. – 430 с.
5. Farmer Cooperative Statistics 2005. RBS Service Report 46. - Washington, D.C. : USDA, 2004. – 124 pp.
6. Assouline, G., 2006: National Status Quo Report – France. Workpackage 3 of the EU project SSPE-CT-2005_006541, COFAMI
7. Гриценко М. П. Сільськогосподарська кооперація: проблеми, шляхи розв'язання / М. П. Гриценко, М. Й. Малік, В. А. Пулім // Економіка АПК. – 2007. – № 1. – С. 51-58.
8. Свиноус І. В. Кооперування особистих селянських господарств як засіб виживання в ринкових умовах / І. В. Свиноус // Інноваційна економіка. – 2006. – № 2. – С. 53-57.

Анотація

Розглядаються основні підходи до розвитку кооперативних відносин в тваринництві України. Особлива увага приділяється досвіду розвитку тваринницьких кооперативів у Франції.

Ключові слова: тваринництво, вертикальна кооперація, горизонтальна кооперація.

Аннотация

Рассматриваются основные подходы к развитию кооперативных отношений в животноводстве Украины. Особое внимание уделяется опыту развитию животноводческих кооперативов во Франции.

Ключевые слова: животноводство, вертикальная кооперация, горизонтальная кооперация.

Annotation

The main approaches to the development of cooperative relations in animal Ukraine. Particular attention is paid to the experience development of livestock cooperatives in France.

Key words: animal, vertical cooperation, horizontal cooperation.